

NOVOOTKRIVENA ARHEOLOŠKA NALAZIŠTA UZ RJEČICU VELIKU KOD MJESTA MAJUR I LADINEC

Mr. sc. TATJANA TKALČEC
Dr. sc. SNJEŽANA KARAVANIĆ
Dr. sc. BARTUL ŠILJEG
Mr. sc. KRISTINA JELINČIĆ

Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno/Received: 15.11.2007.
Prihvaćeno/Accepted: 30.11.2007.

Institut za arheologiju, HR-10000 Zagreb
tatjana.tkalcec@iarh.hr • snjezana.karavanic@iarh.hr
bartul.siljeg@iarh.hr • kristina.jelincic@iarh.hr

U radu se objavljuju nova arheološka nalazišta, otkrivena uz rječicu Veliku, oko 5 kilometara istočno od Svetog Ivana Žabna. Nalazišta se opredjeljuju prema njihovom karakteru (naselja, utvrda) i smještaju u uži vremenski okvir na osnovi tipološko-kronološke analize keramičkih nalaza prikupljenih prigodom rekognosciranja. Na lokalitetu Ladinec-Čatrnja ustanovljeno je veće naselje iz kasnog brončanoga doba. Položaj je bio nastanjen i u razdoblju mlađeg željeznog doba, antike te u kasnom srednjem vijeku. Na blago povišenoj gredi kod sela Majur ustanovljeno je naselje iz razdoblja neolitika, eneolitika i kasnoga brončanoga doba, a na manjoj površini zamijećeni su i nalazi koji upućuju na postojanje manjeg rimskog ruralnog naselja. Podno brežuljka, u močvarnoj dolini rječice Velike podignuta je zemljana utvrda zvana Belovar ili Turski grad. Za čitav promatrani kraj načinjena je i analiza zračnih snimki kojom je potvrđena slika rasprostiranja arheoloških tvorevina otkrivenih u arheološkim rekognosciranjima. Daljinskom interpretacijom otkriveni su i daljnji novi arheološki objekti, odnosno položaji.

Ključne riječi: Majur, Ladinec, arheološko nalazište, arheološko rekognosciranje, zračni snimak, prethistorija, antika, srednji vijek, naselje, gradište

1. Uvod

U radu se donose saznanja o novootkrivenim arheološkim nalazištima kod sela Majur (Zagrebačka županija, Općina Farkaševac) i Ladinca (Koprivničko-križevačka županija, Općina Sveti Ivan Žabno) koja se nalaze sjeverno, odnosno južno od današnje ceste Sveti Ivan Žabno-Bjelovar i to na osnovi tipološko-kronološke analize

keramičkog materijala prikupljenog prigodom površinskih pregleda terena kao i analize zračnih snimaka (Karta 1.).¹

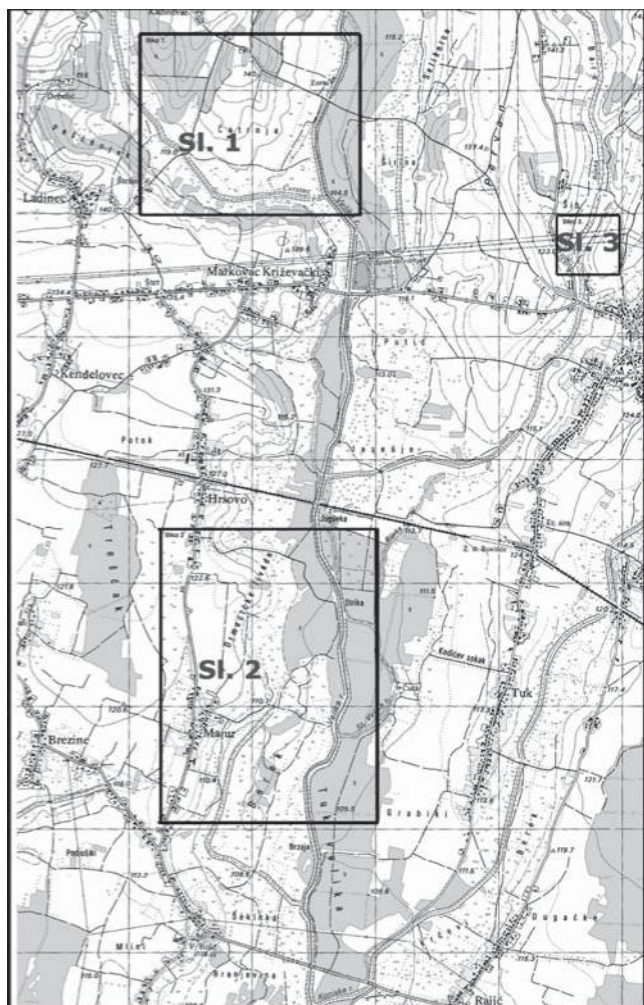
Blago brežuljkasti teren, povišene terase ili grede usred plodnih ravnica bogatih vodotocima prirodne su značajke širega kraja uz spomenutu suvremenu cestovnu komunikaciju između zapadnog prigorskog kraja koji gravitira Zagrebu i is-

¹ S arheološkim nalazima u Majuru arheolozi su upoznati još od 2003. godine kada je T. Tkalčec za potrebe izrade magistarskoga rada obavljala terenski pregled srednjovjekovnih nalazišta obrambenog tipa na području Središnje Hrvatske. Prema naputcima iz rukopisa Zvonka Lovrenčevića, koji se čuvaju u Gradskome muzeju Bjelovar a koje je autorici na uvid dao dr. sc. Goran Jakovljević, u Majuru se nalazila srednjovjekovna utvrda "Belovar" kao i rimski nalazi - cesta te kameni spomenik. Prilikom obilaska terena 2003. godine otkriveni su na tom području i nalazi iz drugih arheoloških razdoblja.

Na nalazište Čatrnja kod Ladinaca je T. Tkalčec uputio i odveo Franjo Hlob iz Novoga Gloga, koji na Čatrnji ima svoje zemlje. Franjo Hlob je dao i podatke o postojanju izvora vode na tome položaju koji danas, uslijed okolnih melioracijskih radova, nisu vidljivi, međutim na čije postojanje upućuje i sam toponim "Čatrnja".

Oba nalazišta, Majur i Ladinec-Čatrnja obišli su 2007. godine i B. Šiljeg te K. Jelinčić.

Obradu nalaza iz prapovijesnih razdoblja obavila je Snježana Karavanić, iz antičkog Kristina Jelinčić, a iz srednjovjekovnog Tatjana Tkalčec. Analizu zračnih slika obavio je Bartul Šiljeg.

Karta 1. Arheološka nalazišta Ladinec-Čatrnja i Majur s istaknutim područjima istraživanja, odnosno korištenim dijelovima zračnih snimaka (TK 1:25 000 Markovac Križevački 322 1 2, DGU)

točnog bilogorskog koji gravitira gradu Bjelovaru, a uz koju su danas gusto smještene naselja. Ovo je područje, međutim, čovjeku bilo zanimljivo za naseljavanje i u starijim povijesnim i arheološkim razdobljima o čemu nam govore izvorni podaci, kako arheološki tako i pisani povijesni dokumenti za mlađa razdoblja. Dalje prema jugu to se područje riječnim sustavom Velika - Česma - Sava prirodno otvara prema savskoj ravnici.

Oba arheološka nalazišta Ladinec - Čatrnja i četiri kilometara južnije smješten Majur, nalaze se na geografski povoljnim, povišenim položajima uz desnu obalu rječice Velike, koja i danas obiluje vodom, a u starija je vremena zasigurno predstavljala vrlo značajan čimbenik za naseljavanje kraja. Izuzetak čini izbor položaja za utvrdu "Belovar" kod Majura zbog specifičnih fortifikacijskih potreba toga lokaliteta. Utvrda je smještena u

izrazito nizinskom području, pri čemu je voda, što iz same Velike a što iz podzemnih voda, iskorištena u obrambene svrhe, odnosno za punjenje jarka oko jezgre utvrde.

2. Ladinec-Čatrnja

Položaj zvan Čatrnja nalazi se 1,5 km zračne linije sjeveroistočno od sela Ladinec, na rubu južnog jezičca povišene grede, izdužene u smjeru sjever-jug, koja predstavlja s jedne strane jedan od krajnjih izdanaka kalničkog pobrežja, a s druge pripada krajnjim zapadnim obroncima Bilogore.

Naseobinski elementi na položaju Čatrnja ustanovljeni su na njegovome zapadnome dijelu, smještenom na apsolutnoj nadmorskoj visini od 137 m, uz sam rub šumom zaraštenog područja južno od Kadinovca, zaseoka sela Cepidlak, a istočno od potoka Čvrstec (Sl. 1:1).

Slika 1. Arheološko nalazište Ladinec-Čatrnja s položajima 1, 2 i 3 (Zukve) (Zadatak Cikličko snimanje Sjeverna Hrvatska i Bjelovar iz 2002. godine, Niz 02 137, Snimak br. 1013, DGU)

Za očekivati je da se arheološki nalazi rasprostiru velikim dijelom upravo na toj površini na kojoj se danas nalazi gusta šuma. Potok Čvrstec teče zapadno od brijega Čatrnje te dalje dolinom, polukružno prateći konfiguraciju brijega s južne strane gdje je na njegovim padinama evidentirana nova koncentracija površinskih arheoloških nalaza (Sl. 1:2; 124 m n/m), da bi se na istoku, nedaleko položaja nazvanog Ladinec - Čatrnja - Zukve

(Sl. 1:3; 115 m n/m), na kojem je zamijećena još jedna nakupina arheoloških nalaza, ulio u rječicu Veliku.

2.1. Ladinec - Čatrnja - prehistorija

Osobito zanimljivim položajem na lokalitetu Ladinec-Čatrnja pokazalo se najzapadnije područje, uz gustu šumu, a nedaleko potoka Čvrstec (Sl. 1:1). Na tome mjestu je na oranicama prikupljeno dosta ulomaka keramike, ali i većih komada kućnoga lijepa koji jasno ukazuju na nasebinski karakter nalazišta. Prema postojećim površinskim nalazima može se reći da se radi o prehistorijskom naselju iz vremena početaka kasnog brončanog doba, odnosno od 14. do 12. st. pr. Kr. Pretpostavljamo da se radi o kulturnoj grupi Virovitica (Vinski - Gasparini 1983).

Prikupljeni nalazi kućnoga lijepa su velikih dimenzija i g ovore o postojanju kuća iz početaka kasnog brončanog doba u sjevernoj Hrvatskoj. To je dosta značajan podatak s obzirom da se uglavnom iz toga perioda nalaze jamski objekti i nešto otvorenih ognjišta kao npr. na Kalniku - Igrišću (Majnarić - Pandžić 1992) i u Mačkovic - Crišnjevi (Karavanić, Mihaljević, Kalafatić 2002; Karavanić 2006). Na Čatrnji je pronađen i jedan manji piramidalni uteg (T.3:2) koji je čest nalaz u naseljima ovoga tipa, a mogao je biti dio vertikalnog tkalačkog stana. Obično su na krajnjim nitima visjeli veći utezi, a u sredini su bili manji i veći piramidalni utezi ili ponekad okrugli utezi što je ovisilo o uzorku koji se tkao. Ovaj uteg nam svjedoči o postojanju tkalačke djelatnosti u naselju. Ostali nalazi keramike uglavnom pripadaju većim posudama, najčešće loncima, a ukrašeni su modeliranim i apliciranim ukrasom. Posebno se izdvaja ulomak s plastičnim rebrima koji tvore nešto složeniju kompoziciju (T. 3,1).² Ukrašavanje plastičnim rebrima javlja se i na Kalniku - Igrišću (Vrdoljak 1994:T.22:1-2). Vrlo su česte i trake s otiscima prsta (T. 3:4) za koje, kao i za one na Majuru, ne možemo točno reći kojem su stupnju kulture polja sa žarama pripadale, ali zbog fature smo se odlučili za raniju fazu kulture polja sa žarama. Ovaj je ukras prisutan na većem broju lonaca na lokalitetu Kalnik-Igrišće (Vrdo-

ljak 1994: T. 1-4). Na Čatrnji je pronađena i jedna zdjela uvučenoga ruba (T. 3:7) koja nije ukrašena, ali je fine fature i uglačane površine. Ovakvi se tipovi zdjela pojavljuju kroz čitavo razdoblje kulture polja sa žarama od stupnja Br D do Ha B. Na Čatrnji nemamo nalaza fazetiranih rubova tako tipičnih za stupanj Ha A pa je i to jedan od razloga što lokalitet Čatrnja preliminarno datiramo u raniji Br C i D stupanj. Pronađen je samo jedan na koso izvučeni dio ruba većega lonca (T. 3:5). Prehistorijski lokalitet Ladinec-Čatrnja pripada tipu nizinskih naselja iz vremena kulture polja sa žarama. Nalazi imaju dosta sličnosti s nalazima s područja Podravine, npr. Zvonimirovo (Ložnjak Dizdar 2005) i Suhopolje-Lajkovina (Ložnjak, Tkalčec 2001).

Nalaza kasnobrončanodobne keramike ima u nešto manjem broju i po središnjem dijelu Čatrnje (Sl. 1:2), a nova koncentracija nalaza zamijećena je na istočnome dijelu, na položaju zvanome Zukve (Sl. 1:3). S tog položaja bismo izdvojili ulomke vrata i ruba jednoga lonca (T. 4:1), zatim ulomke dviju koničnih zdjela (T. 4:2,3). Ulomci lonaca ravnoga vrata i zaobljenoga tijela čest su nalaz na kasnobrončanodobnim nalazištima i to osobito u stupnju Ha A. Analogije mu ponovo nalazimo na lokalitetu Kalnik - Igrišće (Vrdoljak 1994). Konične zdjele i manje plitice se također javljaju u okviru keramičkih nalaza na Kalniku-Igrišću. Često su manjih dimenzija, tankih stijenki i fine fature i kao takve se mogu datirati u stupanj Br D/Ha A1. Nešto veće i grublje varijante tih zdjela pojavljuju se kroz čitavo razdoblje kulture polja sa žarama. Na osnovi ovih nalaza moguće je i položaj Zukve promatrati kao dio istoga kasnobrončanodobnoga naselja. Zamjetno je, također, da se na središnjem dijelu Čatrnje, te osobito na istočnome (Zukve), osim kasnobrončanodobnih ulomaka keramike javljaju i ulomci keramike iz mlađeg željeznog doba (Sl. 1:2,3).

2.2. Ladinec-Čatrnja - antika

Brežuljkasti kraj isprepleten manjim potocima pružao je dobre pretpostavke za život u antici u ovom kraju: voda je bila izvor osnovnih preduvjeta za život dok je povišen teren pružao stanovnicima naselja sigurnost u vremenima po-

² Crteže keramičkog materijala (T. 1-T.6) izradila je Miljenka Galić.

plava. Važan čimbenik za naseljavanje predstavljale su prometnice, odnosno cestovna mreža koja je doprinosila ne samo bržoj komunikaciji već i trgovini te sigurnosti. O rimskim cestovnim i riječnim prometnicama na području rimske provincije Gornje Panonije pisalo se u više navrata (Kukuljević-Sakcinski 1873:86-151; Fulir 1969:365-431; Vikić, Gorenc 1969; Lovrenčević 1980:233-248; Lovrenčević 1981:195-206; Bojanovski 1993:55-58; Schejbal 2003:95-120; Marković 2004:167), međutim, većina radova odnosi se na glavne ceste koje prolaze uz Dravu i Savu. Za područje o kojem je u ovom radu riječ bitna su dva Lovrenčevićeva rada (Lovrenčević 1980:233-248; Lovrenčević 1981:195-206) koja obrađuju niz sporednih putova koji su povezivali manja imanja (Lovrenčević 1980:239) i naselja koja se ne spominju na kartama na kojima su ucrtani samo veliki pravci i veća naselja (*Itine-rarium Antoninini, Tabula Peutingeriana, Itinera-rium Hierosolomytanum*). Prema Lovrenčeviću, od poznatih deset trasa rimskih cesta na širem području, za područje koje promatramo u ovome radu bitne su tri ceste, a vjerojatno je najvažnija bila ona koja je spajala prometnice uz Savu i Dravu, odnosno dva glavna cestovna pravca (Lovrenčević 1980). Ta cesta ide od Koprivnice prema Bjelovaru, a prolazi kroz Kovačevac gdje se račva prema Rovišću i Predavcu s jedne te Hrsovu s druge strane, a oba su položaja međusobno također bila povezana cestom (Lovrenčević 1980:238). Druga zanimljiva cesta spajala je Bjelovar i Sv. Ivan Žabno preko Majura gdje ju Lovrenčević uočava na sjevernom dijelu sela (Lovrenčević 1981:201-202). Treća cesta spajala je Rovišće i Cirkvenu (Lovrenčević 1981:203). Gusta cestovna mreža na ovako malom području, iako se radi o sporednim cestovnim pravcima, govori o gusto naseljenom području u antici, a za pretpostaviti je postojanje sela i rustičnih vila.

Cestovni pravac koji je od Koprivnice preko Kovačevca išao prema Cirkveni, kod sela Markovac prelazio je rječicu Veliku što je u neposrednoj blizini lokaliteta Ladinec-Čatrnja, odnosno dva susjedna položaja na kojima su pronađeni ulomci rimske keramike. Na istočnome području Čatrnje, na Zukvama, (Sl. 1:3), pronađen je veći broj keramičkih nalaza u odnosu na središnji položaj padine (Sl. 1:2).

Ulomci su vrlo fragmentirani i teško je izdvojiti one koji bi se mogli tipološki, a posebno kronološki točno odrediti, pogotovo zbog nepoznavanja njihovog pravog arheološkog konteksta. Na Zukvama (Sl. 1:3) su pronađeni ulomci lonaca (T. 5:1), vrčeva (T. 5:4) te ručki koje su vjerojatno pripadale vrčevima (T. 5:2,3), dok ulomke keramike sa središnjeg dijela Čatrnje (Sl. 1:2), zbog njihove fragmentiranosti, nije bilo moguće tipološki odrediti. Tako je ulomak prikazan na T. 5:5 mogao pripadati loncu ili vrču. Loncu je vjerojatno pripadao i ulomak ukrašen nepravilnim vodoravnim urezanim linijama (T. 5:6). Za fragmente posuda prikazanih na T. 5:7-8 prema njihovoj profilaciji možemo pretpostaviti da su pripadali loncima, međutim, s obzirom na njihovu debljinu stjenke, moguće je da se radi i o čašama.

Keramika je uglavnom izrađena od **pročišćene** gline i dobro je pečena (T. 5:1-5,8), a ima vrlo malo ulomaka grube kuhinjske keramike domaće proizvodnje (T. 5:6,7), što je neobično i vjerojatno rezultat toga što se radi samo o površinskim nalazima.

Pretpostavka je da nalazi s oba položaja na Čatrnji potječu iz jedinstvenoga naselja koje je egzistiralo negdje u razdoblju od 1. do 4. st., kraće ili dulje vrijeme.

2.3. Ladinec-Čatrnja - srednji vijek

Koncentracija srednjovjekovnih keramičkih ulomaka na Čatrnji nalazi se na središnjem području lokaliteta (Sl. 1:2; T. 6:1-6), a ulomci te komad keramičke kugle pronalaze se i na Zukvama (Sl.1:3; T. 6:7). Keramički ulomci većinom pripadaju dijelovima trbuha posuda, a pronađen je i veći broj ulomaka rubova, na osnovi kojih se može opredijeliti vrsta posude - lonac, te jedan ulomak peke. Lonci predstavljaju najuobičajeniji oblik posuda kroz razdoblje čitavoga srednjeg vijeka. Sporadično se uz njih u ranijim razdobljima srednjeg vijeka javljaju vrčevi ili pak pekači, da bi se novi oblici posuda počeli uvoditi tek kasnije, u razvijenom i kasnom srednjem vijeku, pa tako poklopci, peke, tanjuri, zdjele, boce i čaše. Na Čatrnji su evidentirani ulomci isključivo lonaca (T. 6:1-5), tek jedan ulomak ruba i grla

boce (T. 6:6) i po jedan ulomak peke i poklopca. Lonci su uglavnom oker ili sivo-smeđe boje. **Rađeni su na** brzom lončarskom kolu, uglavnom su neukrašeni. Jedinu ukras, iako sporadično zastupljen, čine žljebovi vodoravnih linija izvedenih na lončarskom kolu. Jednostavnije profilacije raščlanjenih, tzv. "Kragen" rubova značajka su lonaca iz razdoblja 14. stoljeća, no nisu neobični niti u prvoj polovini 15. stoljeća (T. 6:1-4). Takvi oblici lonaca, ukoliko ne potječu iz sigurnog arheološkog konteksta, ne predstavljaju relevantan materijal za precizniju dataciju jer se zadržavaju i u kasnijim razdobljima, na samome izmaku srednjeg vijeka (u drugoj polovini 15. i početku 16. stoljeća), kao i u ranom novom vijeku (16. st.). Ipak, oni predstavljaju svojevrsni *terminus ante quem non*, odnosno ovi lonci svojim oblicima i karakterističnom zrnastom, pjeskovitom fakturom određuju donju granicu srednjovjekovnog naselja u 14. stoljeće. Pri tome stariji oblik predstavljaju raščlanjeni rubovi lonaca zaobljenoga vrha (T. 6:1), od kojih se poneki približavaju i tzv. kaležastome obliku ruba (T. 6:3). Razvijeniji oblici rubova imaju kako s unutrašnje tako i s vanjske strane nakošene plohe predviđene za naslanjanje, odnosno nalijeganje poklopaca (T. 6:2,4), dok rubovi izvedeni na taj način da poklopac obuhvaća čitav vrh ruba lonca i naslanja se na plastično izbočen dio vanjske strane ruba poput primjerka na T.6:5, ukazuju na još kasnije razdoblje, odnosno na sam izmak kasnog srednjeg vijeka i na rani novi vijek. Ulomak keramičke boce ukazuje na korištenje ne samo kuhinjske već i stolne keramike, odnosno na postojanje i imućnijeg ili imućnijih domaćinstava unutar naselja. Keramičke boce iz kasnog srednjeg vijeka mogu biti neraščlanjena otvora ruba ili ruba s kljunastim izljevom. Uglavnom su u 15. i 16. st. upotrebljavane boce jednostavnog ruba ili boce s malom čvrstom ručkom koja je povezivala rame i vrat, odnosno rub (Sekelj Ivančan, Tkalčec 2002:178). Zbog slabo očuvanog odlomka keramičkoj boci iz Čatrnje ne može se odrediti oblik. Fakturom i načinom izrade ona pripada stolnoj keramici izrađenoj od slabije pročišćene gline kakvu je mogao koristiti bogatiji pripadnik ruralnog seoskog stanovništva (T. 6:6). Ona se uklapa u kasnosrednjovjekovni materijal 15. i početka 16.

stoljeća. Materijalu s Čatrnje pronalazimo analogije u keramici iz arheološki istraživanih stambenih objekata na lokalitetu Sarvaly, datiranih u 15. i početak 16. stoljeća, točnije do 1540. godine (Holl, Parádi 1982). U taj vremenski okvir može se smjestiti i srednjovjekovno naselje na Čatrnji čije je stanovništvo za naseljavanje odabralo južnu i istočnu padinu brijega, stremeći prema rječici Velikoj. Je li naselje stradalo u turskim provalama ili se život na njemu nastavio, bez arheoloških istraživanja nije moguće zaključiti. Među prikupljenim površinskim nalazima zamijećen je i manji broj novovjekovnih ulomaka, koji su na oranice mogli dospjeti i kao otpad odbačen u gnojivo. Na pitanje krije li se ispod kasnosrednjovjekovnog naselja iz 15. stoljeća i naselje iz starijih razdoblja srednjega vijeka, odgovor mogu dati također samo arheološka iskopavanja. Pronalazak keramičke kugle promjera 4,3 cm na položaju Zukve (T. 6:7) mogao bi ukazivati na egzistenciju naselja i u razvijenom srednjem vijeku. Takvi su nalazi keramičkih kugli poznati i na drugim srednjovjekovnim nalazištima.³ Ponekad su okvirno datirane u razdoblje kasnog srednjeg vijeka, no na tim položajima nisu provedena arheološka iskopavanja. Novija arheološka istraživanja, nasuprot tome, pokazala su da se keramičke kugle javljaju već u vrijeme razvijenog srednjeg vijeka, odnosno 12. i 13. stoljeća. Relevantni komparativni primjerci za kuglu iz Čatrnje pronađeni su prigodom

³ Kako nisu precizno datirane, u tekstu ne donosimo popis tih nalazišta i literaturu. Međutim, ovom bismo prigodom istaknuli najnoviji nalaz keramičkih kugli na udaljenosti od nekoliko kilometara sjeverozapadno od lokaliteta Ladinec-Čatrnja. Naime, Franjo Hlob je u listopadu 2007. godine obavijestio T. Tkalčec o strojnim radovima u livadama oko kilometar sjevernije od sela Novi Glog (od njegovog najsjevernijeg dijela) i odveo je na samo mjesto. Mještani to područje zovu Berek i Gornje livade. Potok koji se strojno čistio i produbljivao mještani zovu Mački, što odgovara toponimu Mačkovića za nedaleko područje koji je zabilježen na topografskoj karti 1:5000. Tom je prigodom u kanalu dubokome oko 1,50 m (nedaleko položaja izvora na Gornjim livadama) zamijećena crna mrlja puna ugljena i gara. Velikim dijelom je uništena strojnim iskopom, a očuvan je dakle tek njen donji dio. Njeni nešto viši rubni dijelovi očuvani su još u kosim profilima kanala. Može se zaključiti da je bila kružnoga tlocrta promjera barem 1,20 m. Na njenoj površini, među crnim garom, pronađeni su ulomci keramičkih kugli te ulomak maza. Takva situacija ukazivala bi na mogućnost da su to ostaci neke peći (možda dijela u koji se odlagao pepeo iz samoga ložišta?). U dužini od oko 50 m sjeverno i južno od položaja peći u profilima su zamijećeni ostaci manjih vatrišta te nekih većih objekata. Zanimljiv je nedostatak keramičkog materijala (izuzev ulomka peke), nasuprot zamijećenih više ulomaka životinjskih kostiju. Nalazi te svi podaci iz površinskog pregleda predani su u Gradski muzej u Križevcima.

iskopavanja naselja iz razvijenog srednjeg vijeka u podravskome Torčecu na položaju Pod Gucak, a potječu iz sigurnog konteksta, odnosno iz zatvorenih arheoloških cjelina (Sekelj Ivančan 2007:20, sl.27,29,31).

O starijoj naseljenosti toga kraja govori i spomen Ladislavove zemlje, odnosno *terra Ladislai*, 1325. godine, koja se povezuje s područjem sela Ladislav. Izrijeком se selo Ladinec u srednjovjekovnim pisanim dokumentima navodi 1471. godine kao *Ladinincz* te 1481. kao *Ladinyncz* (Heller 1978:135).

3. Majur

Današnje selo Majur, indikativnoga toponima, proteže se na prirodno povišenoj gredi smjera sjever jug, uz desnu obalu rječice Velike. U potezu od zadnjih kuća u selu pa prema sjeveru zamijećeni su površinski nalazi keramike, osobito po oranicama bliže istočnim padinama grede, odnosno bliže Velikoj. Nalazi keramike upućuju na postojanje prapovijesnog naselja na toj površini (Sl. 2:1). Sljedeća koncentracija površinskih nalaza zamijećena je na sjevernome dijelu te grede (123 m n/m), na oranicama južno i zapadno od šumarka koji se nalazi oko kilometar sjevernije od zadnjih kuća u Majuru, odnosno oko 500 metara istočno od krajnjih južnih kuća sela Hrsovo (Sl. 2:2). Nasuprot ovim položajima na povišenoj gredi, ostaci srednjovjekovne utvrde, zvane "Grad Belovar" nalaze se u njenom podnožju u nizini, na močvarnom terenu (110 m n/m) koji je u srednjem vijeku sporednim vodotokom zasigurno bio direktno vezan na tok Velike (Sl. 2:4).⁴ Analiza zračnih snimka upućuje na još poneke nizinske položaje oko sela Majur na kojima su registrirani tragovi arheoloških objekata (Sl. 3).

3.1. Majur - prehistorija

Na lokalitetu Majur terenskim pregledom je prikupljeno oko 146 ulomaka prehistorijske kera-

Slika 2. Majur: 1. područje prehistorijskog naselja; 2. područje nalaza antičke, srednjovjekovne i novovjekovne keramike; 3. nalaz srednjovjekovne keramike uz gradište Belovar; 4. gradište Belovar; 5. ostaci starog toka rječice Velike; 6. područje nalaza rimske stele; 7., 8. i 9. nalazi novovjekovne keramike i kućnog maza; 10. nedefinirani arheološki objekti (Zadatak Cikličko snimanje Sjeverna Hrvatska i Bjelovar iz 2002. godine, Niz 02 138, Snimak br. 383 DGL)

mike (Sl. 2:1). Pregledom materijala utvrđeno je da se uglavnom radi o kulturno i kronološki dvjema skupinama keramičkih ulomaka. Jedna, veća, grupa ulomaka po svojim stilskim i tehnološkim karakteristikama pripadala bi razdoblju neolitika i eneolitika. Druga grupa keramičkih ulomaka odatle karakteristike kasnog brončanog doba.

⁴ Na točnu lokaciju utvrde ukazali su nam mještani iz zadnjih kuća u Majuru, Tomo Strika te Domagoj Tubić. Za podatke o mjestu pronalaska rimskog kamenog spomenika uputili su nas na mještanku Ankiću Pavić. Prema njenome kazivanju rimski spomenik je pronađen sa zapadne strane puta kod treće kuće na krajnjem sjevernome dijelu sela Majur.

Slika 3. Zračni snimak položaja arheoloških tvorevina kod Rovišća
(Zadatak Cikličko snimanje Kopno B iz 1998. godine, Niz 261,
Snimak br. 0089, DGU)

U prvoj grupi keramike izdvojili smo nekoliko tehnoloških skupina na osnovi fakture i boje keramičkih ulomaka. Uglavnom prevladava gruba keramika svijetlo smeđe do crvenkaste boje čiji je presjek crveno-crni-crveni pa se pretpostavlja da je pečena oksidacijskim postupkom. Postoji također keramika svijetlo smeđe ili oker boje koja u svojoj fakturi ima dosta primjesa, osobito kalcita. Ovi keramički ulomci tipološki pripadaju loncima i zdjelama svakodnevne domaće djelatnosti. Posebno se ističe ulomak jednog dna većih dimenzija koji u presjeku pokazuje tu grublju fakturu, ali je vanjska površina uglučana. Osim ovih ulomaka većih dimenzija javljaju se u istoj tehnološkoj skupini i ulomci lonaca tankih stjenki tamnosmeđe do sive boje. Debljina stjenke je oko 0,5 cm. Pretpostavljamo da je ova skupina keramike pečena redukcijским postupkom. Kronološki bi ovi ulomci mogli pripadati i neolitičkoj korenovskoj kulturi.⁵ Postoji još jedna skupina keramike koja je vjerojatno pečena redukcijским postupkom, ali je faktura drukčija od prethodne. Riječ je o keramičkim ulomcima tanjih stjenki 0,3-0,4 cm. Boja im je tamno siva do crna, a površina je uglavnom uglučana. Pretpostavljamo

da su ovi ulomci pripadali finoj keramici koja obuhvaća manje lonce, zdjele i šalice. Na T. 1:6,8 su prikazana dva ulomka ravnoga dna za koje se pretpostavlja da bi mogli pripadati i korenovskoj kulturi (Težak-Gregl 1993), ali je isto tako moguća i njihova pripadnost eneolitičkoj lasinjskoj kulturi (Dimitrijević 1979). U ovoj skupini fine keramike javljaju se i ravni rubovi, vjerojatno od lonaca i zdjela (T. 1:1,3).. Ulomak ruba na T.1:1 ima analogije na lokalitetu Bukovje (Okroša 2004:T 9:1) i pripadao bi posudi lasinjske kulture. Na ovom je lokalitetu provedeno rekognosciranje i zaštitno iskopavanje pri čemu je otkopana zemunica većih dimenzija (Okroša 2004:17, sl. 5).

Terenskim pregledom na Majuru pronađeni su i ulomci keramike s funkcionalno-dekorativnim elementima, a to su aplicirane ili modelirane drškice (T. 1:2,4). Analogije ponovo nalazimo na križevačkom području na lokalitetu Beketinec-Imbralovec (Okroša 2004: T. 32:1-2, 5). Ovakve se drškice javljaju i na neolitičkoj keramici na području Slovenije npr. na lokalitetu Kratna nad Kamnikom (Velušček 2005:25, br. 18). Na Majuru je pronađen i jedan kameni odbojak (T. 1,7) i jedan pršljenak (T. 1,5) koji svjedoče o nekim gospodarskim djelatnostima na lokalitetu npr. o kremenju industriji i tkalačkoj djelatnosti.

Najtipičniji predstavnici ulomaka lasinjske kulture s lokaliteta Majur su ulomak bikoničnog tijela posude ukrašen sitnim ubodima u dva niza ili reda (T. 2:2) i ulomak tipične lasinjske žlice (T.2:3). Analogije ovim ulomcima nalazimo na širokom području rasprostiranja lasinjske kulture u Hrvatskoj i u Sloveniji. Osobito su nam važni lokaliteti na križevačkom području koje je analizirala Okroša (2004). Analogije ukrasu na T. 2:2 nalazima na lokalitetu Karane (Okroša 2004, T. 42:4; 43:3). Nešto sličnih ulomaka ima i na Brezovljanima (Okroša 2004, T. 48). Žlica ima analogije na lokalitetima Bukovje (Okroša 2004: T. 26:1-3) i Beketinec-Imbralovec (Okroša 2004: T. 26: 4). U zaključku se može reći da ova ranija skupina keramičkih ulomaka pripada najvjerojatnije periodu eneolitika i to lasinjskoj kulturi.

Druga skupina keramike pripada, kao što smo već naveli, razdoblju kasnog brončanog

⁵ Zahvaljujemo prof.dr. Tihomiru Težak-Gregl na pomoći pri determinaciji ulomaka keramike s Majura.

doba. Na Majuru, za razliku od Čatrnje, imamo dokaze o prisustvu keramičkih elemenata stupnja Ha A o čemu nam svjedoče nalazi fazetiranih rubova (T. 2:4,5). Na T. 2:4 prikazan je fazetirani vodoravno izvučeni rub koji je glavna karakteristika stupnja Ha A na čitavom području rasprostiranja kulture polja sa žarama u Hrvatskoj i srednjoj Europi. Vrlo su česti i na lokalitetu Kalnik-Igrišće (Vrdoljak 1994) gdje fazetiranje uz kaneliranje predstavlja najučestaliju tehniku ukrašavanja keramike (Vrdoljak 1994:sl.12). Ovakvi rubovi se javljaju na loncima tipa A5a koji funkcionalno u nekropolama najčešće služe kao žare, a u naseljima su imali i neke druge funkcije. Javljaju se na gotovo svim lokalitetima grupe Zagreb (Vinski - Gasparini 1983) koja je istovremena grupi Baierdorf - Velatice u srednjem Podunavlju. Osim ovih ulomaka rubova pojavljuje se i ulomak lonca ukrašen karakterističnim trakama s otiscima prsta (T. 2:5) koji nije kronološki osjetljiv i javlja se kroz čitavo razdoblje kulture polja sa žarama. Na Majuru za sada nema nikakvih indicija za postojanje keramike iz vremena Ha B. Ovdje se kao i na Čatrnji radi o jednom nizinskom naselju iz različitih perioda prethistorije.

3.2. Majur - antika

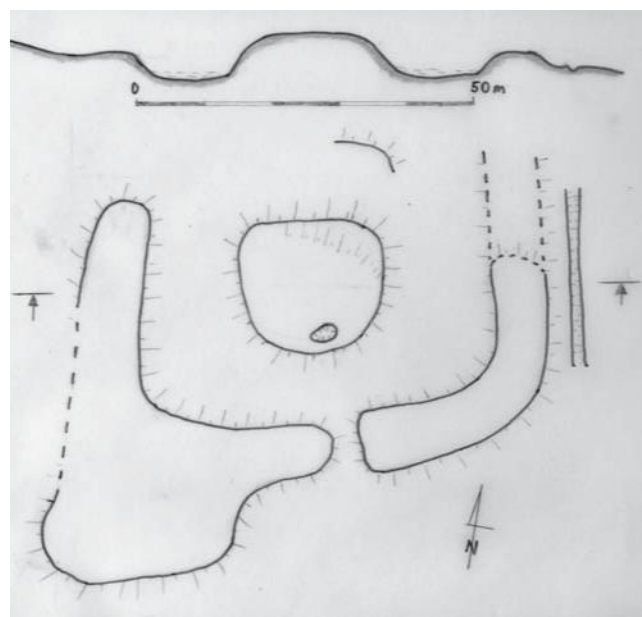
Rekonstrukcija već spominjanih trasa rimskih cesta koje donosi Lovrenčević načinjena je na temelju sporadičnih nalaza samih cesta kao i na temelju pronalaska ostalih predmeta iz rimskog razdoblja. Takav predmet predstavlja rimska stela noričkog tipa iz 1.st. po. Kr. s figuralnim prikazom⁶ koja je pronađena na sjevernom dijelu sela Majur (Sl. 2:6). U želji da pregledamo teren i pronađemo spomenutu rimsku cestu i položaj nalaza stele,⁷ naišli smo na do sada nepoznatome položaju na ulomke rimske keramike koji upućuju na postojanje rimskog naselja ruralnog tipa. Taj se položaj nalazi nedaleko od rimske ceste koja vodi od Bjelovara preko Prgomelja, Breze i Majura prema Cirkveni, odnosno sjeverno od sela Majur na uzvisini neposredno uz šumarak, zapadno i

južno od njega (Sl. 2:2). Veći broj nalaza pronađen je na blagoj padini južno od šumarka.

Ulomci pronađene keramike vrlo su fragmentirani te je teško izdvojiti one koji bi se mogli tipološki i kronološki odrediti, između ostalog, kao i u slučaju Čatrnje i Zukvi, zbog nepoznavanja njihovog arheološkog konteksta. Na Majuru je pronađena manja količina keramike, a od toga se izdvaja ulomak pithosa (T. 5:10) koji se može datirati u 2. st. po. Kr. Pronađen je i ulomak posude na vanjskoj stijenci ukrašene s dvije urezane vodoravne linije, dok se na unutrašnjoj stijenci nalazi također urezana vodoravna linija. Taj ulomak vjerojatno je pripadao zdjeli (T. 5:9). Oba ulomka (T. 5:9,10) izrađena su od pročišćene keramike bez ikakvih primjesa i dobro su pečena.

3.3. Majur - srednji vijek

Selo Majur spominje se tek od 1781. godine (Heller 1978:144), međutim o ranijem naseljavanju toga kraja svjedoče pisani izvori sa spomenima zemlje na području susjednog sela Hrsovo (*Hursoa terra*) već 1251. godine (Heller 1978:99), kao i sporadični površinski nalazi kasnosrednjovjekovne keramike na površini na kojoj je ranije egzistiralo antičko naselje (Sl. 2:2), te nalazi keramike sjeveroistočno od sela Majur (Sl. 2:3). Na tome položaju sjeveroistočno od sela, na oranicama na samom

Slika 4. Skica tlocrta utvrde Belovar grad ili Turski grad kod Majura (crtež: T. Tkalčec)

⁶ Zahvaljujem dr. sc. Goranu Jakovljeviću iz Gradskog muzeja Bjelovar na usmenoj informaciji o ovom nadgrobnom spomeniku. Stela je pohranjena u Gradskome muzeju Bjelovar.

⁷ Usp. bilješku br. 4.

istočnom rubu padine grede, povrhu srednjovjekovne utvrde, pronađeni su ulomci kasnosrednjovjekovne, ali i novovjekovne keramike te ulomak keramičke lule koji potječe vjerojatno iz 17. stoljeća. Brdo je ovdje umjetno odrezano, a istočnije, u močvarnoj, nizini podignuta je utvrda, poznata kao *Grad Belovar* ili *Turski grad*. Dio istočne padine brda iskorišten je za oblikovanje povišene zaravni nejasne funkcije na jugozapadnome dijelu kompleksa utvrde. Sam sjeverni dio te zaravni iskorišten je za formiranje jugozapadnoga segmenta zemljanog bedema. Utvrda se danas nalazi pod gustim i trnovitim šipražjem, te se ovdje iznose procijenjene mjere, a preciznija izmjera nije bila moguća (Sl. 2:4). Jezgra utvrde sastoji se od umjetno podignutoga središnjeg uzvišenja, visine 1,5 do 2 m, blago kvadratičnoga oblika zaobljenih uglova na sjevernoj strani, a ovalnoga oblika na južnoj strani, stranica veličine 20 x 18 m (Sl. 4). Središnji je humak okružen širokim jarkom i zemljanim bedemom i to u kvadratičnoj dispoziciji. Jarak je širine 15 - 17 metara, a bedem 8 - 10 m. Bedem na sjevernoj strani nedostaje, vjerojatno je potpuno uništen. Južni segment bedema na zapadnoj strani dobro je očuvan. Na tome je mjestu on usječen u padinu brijega, kasnijim intervencijama ponešto i zaravnat. Na jugozapadu se bedem formira u zaravan veličine 25 (istok - zapad) x 19 m (sjever - jug) čiji je krajnji jugozapadni dio istaknuto kružno oblikovan te nadvisuje okolni teren čak za dva do tri metra. Čini se da na toj površini ispod zemlje možemo očekivati zasebnu kulu. Na južnom i istočnome dijelu bedem je očuvan u visini od dva odnosno od jednog metra. Vjerojatno je čitava sjeverna strana lokaliteta uništena jer na tome dijelu nedostaje bedem, a tragovi oštećenja, poravnavanja i niveliranja razlučivi su i na samome sjeveroistočnome uglu središnjeg uzvišenja, kao i na površini sjevernije i istočnije od jezgre utvrde. Izvorno je utvrda vjerojatno sa svih strana bila okružena visokim zemljanim bedemom u kojem su pravilno, možda na sve četiri strane bili načinjeni prekidi. Od toga je jedino jasno očuvan prekid na južnoj stranici bedema. Zaobljeni pravilni prekid južne strane bedema na zapadnoj stranici daje naslutiti da se i ovdje nalazio pravilan prekid u bedemu, a sličnu situaciju sugeriraju i nejasni tragovi u konfiguraciji istočne stranice vrlo oštećenoga i već razvučenoga dijela bedema.

Duž istočne strane bedema, s njegove vanjske strane pruža se manji kanal, potočić koji je zasigurno predstavljao spoj na tok rječice Velike. Na južnom dijelu središnjeg uzvišenja zamijećeno je ovalno udubljenje, koje najvjerojatnije potječe od nestručnih iskopavanja, odnosno od "potrage za blagom" znatiželjnih mještana. Na čitavoj površini humka zamijećeno je mnoštvo grumena zapečene zemlje, izgorjelog maza te je za pretpostaviti da je utvrda stradala u požaru u kojem su na njoj izgorjeli drveni objekti omazani blatom. Pronađeno je i nekoliko ulomaka kasnosrednjovjekovne (ili i novovjekovne?) keramike koji, međutim, nisu pogodni za precizniju dataciju.

Utvrda "Belovar" ili "Belovar grad" na Velikoj kod Majura pripada tipu utvrda, u hrvatskoj literaturi zvanih gradištima, koje međutim nikako ne treba miješati s ranosrednjovjekovnim slavenskim gradištima koja datiraju do 11., odnosno do 12. stoljeća. Ova kasnija vrsta srednjovjekovnih utvrda na slavenskim se prostorima javlja od 13. stoljeća pa nadalje, i u vezi je s razvojem feudalizma i plemstva. U zemljama Zapadne Europe lokaliteti toga tipa javljaju se već u 11. stoljeću. U slavenske prostore dolaze tek nakon 2. polovine 12. st., odnosno od početka 13. st. (Hinz 1981:65-66). Za njih je uvriježen i termin *motta* prema francuskom terminu *châteaux à motte*, odnosno utvrda na zemljanom nasipu. U Njemačkoj se za njih koristi i termin *Turmhügel*, a u Austriji *Hausberg* (Fehring 2004:152). S 13. stoljećem se javljaju novi društveni odnosi koji se manifestiraju i u utvrdbenom graditeljstvu te na istočnim i južnim prostorima Srednje Europe nastaje čitav niz različitih tipova utvrda, kako po funkciji tako i po morfološkim obilježjima. U određenom vremenskom razdoblju male zemljane utvrde okružene bedemom i jarkom postaju specifičan tip lokaliteta na neki način "rezerviran" za sloj nižeg plemstva. Terminologija i tipološka razdioba ove vrste lokaliteta predstavlja još uvijek problem ne samo u Hrvatskoj, nego na prostoru čitave srednje Europe gdje su arheološka iskopavanja provedena u puno većem obimu te gdje se toj problematici posvećuje stručna pažnja već više desetljeća. Značajka je svih tih vrsta utvrda da su podignute tako da zadovoljavaju uvjete za privremeni ili stalni boravak čovjeka, a graditeljski su prilagođene obrambenim

potrebama u nemirnim vremenima. Stoga su takvi arheološki lokaliteti uvršteni u kategoriju kulturno-povijesnih spomenika obrambeno-naseobinskog karaktera.

Belovarska utvrda pripada tipu nizinskih gradišta kod kojih je fortifikacijski sustav činio jarak ispunjen vodom te bedem. Na takvim lokalitetima fortifikacijskog karaktera, kakvi se često susreću u nizinskom dijelu sjeverne Hrvatske, voda je imala izuzetno značajnu ulogu. Njihov obrambeni jarak je, uz bedem, predstavljao jednu od osnovnih prepreka pristupu neprijatelja središnjem uzvišenju. Voda u jarku dodatno je upotpunjavala njegovu obrambenu funkciju i otežavala prilaz utvrdi (Tkalčec, Sekelj Ivančan 2004). Fortifikacijski sustav tzv. "vodenih" nizinskih gradišta mogao se sastojati od samo jednoga jarka ispunjenog vodom, od jarka i zemljanog bedema koji se podizao pomoću zemlje iskopane iz samoga jarka, ili pak od sustava koncentričnih nizova jaraka i bedema. U stranoj stručnoj literaturi broj bedema i jaraka navodi se kao relevantan datacijski čimbenik, pri čemu jednostavni tip s jednim bedemom i jarkom između bedema i jezgre utvrde predstavlja datacijski stariji tip utvrda od onih s više bedema i jaraka,⁸ odnosno smatra se da nizovi jaraka i bedema često nisu iz istog vremena, tj. da nisu istovremeno nastali (Hinz 1981:44), dapače ističe se da je izgradnja više slojeva dvostrukih i trostrukih bedema i jaraka bila reakcija na poboljšanje opsadnih naprava kao i na razvoj oružja na barut u 14., a pogotovo u 15. st. (Fehring 2004:164). Iako na prostoru sjeverne Hrvatske nije stran taj oblik nizinskih gradišta s koncentrično organiziranim višestrukim fortifikacijskim sistemom, npr. lokalitet Pavlovac -

Kolo kod Velikog Grđevca (Lovrenčević 1990:155, 157, 161), za spomenuto razdoblje kasnog srednjeg vijeka, odnosno razdoblje turske opasnosti na našim prostorima uobičajeni su, možemo reći čak i učestalije prisutni, upravo oblici utvrda s jednostavnim fortifikacijskim sustavom (Tkalčec 2004). Stoga jednostavnost fortifikacijskog sustava utvrde u Majuru ne upućuje ujedno i na njezinu stariju dataciju, odnosno na njeno eventualno pripadanje starijem tipu plemićkih utvrda iz 13. stoljeća. Dapače, posrednim putem, usporedbom s poblize datiranim lokalitetima takvoga tipa na kojima su u novije vrijeme provedena arheološka iskopavanja, dobiva se slika o njejoj kasnijoj dataciji. Tako imamo nizinsko gradište Gradina u Gudovcu kod Bjelovara, koje je datirano u kraj 15. i početak 16. st. (Jakovljević, Tkalčec 2004; Tkalčec 2005). Prema tipološkim značajkama pronađenog materijala iz gradišnog kasnosrednjovjekovnog horizonta (faza IV) lokaliteta Gradić ili Turski brijeg u Torčecu kod Koprivnice život na gradištu završava sredinom ili krajem 15. stoljeća, odnosno na samom početku 16. st. prema zadnjem poznatom spomenu kaštelana Kedhela iz 1502. g. u pisanim povijesnim izvorima (Sekelj Ivančan, Tkalčec 2004:88).

Na utvrdi Belovar očuvani su prekidi u bedemima koji su omogućavali punjenje širokoga jaraka vodom. Primjer objavljenih nizinskih utvrda na kojima je vidljiv način osiguravanja punjenja jaraka vodom iz obližnjeg vodotoka pomoću organiziranja prekida u bedemima jeste gradište Tomašica-Gradina u moslavačkom kraju (Sekelj Ivančan, Tkalčec 2002:176, sl.7). Na tom su gradištu, čiji je središnji humak ovalnoga oblika okružen s dva jaraka i bedema, provedena probna arheološka iskopavanja prilikom kojih je pronađeno mnoštvo fragmenata grube kasnosrednjovjekovne keramike, dijelovi pećnjaka, kućni lijep te metalni nalazi poput željeznog koplja, kovanih čavala, konjskih žvala, škara, noža te željezne potkove (Iveković 1968:372, Sl.114). Analiza stolne keramike s toga lokaliteta rezultirala je preciznijim opredjeljenjem u 15. stoljeće i prvu polovinu 16. stoljeća, dakle u vrijeme turskih opasnosti, stoga se smatra da je i ta utvrda bila uklopljena u jedinstveni fortifikacijski sustav obrane od Turaka

⁸ Ovdje valja istaknuti da se ta distinkcija odnosi na utvrde koje nastaju od početka 13. stoljeća na dalje, a u vezi su s nastankom visoko-srednjovjekovnog plemstva u periodu razvijenog feudalizma. U razdoblju ranog srednjeg vijeka također je učestaliji tip utvrda jednostavnog fortifikacijskog sustava, međutim također ima primjera lokaliteta branjenih s više jaraka i bedema, kao što je to registrirano primjerice u češkom dijelu Šleske i u sjevernoj Moravskoj (Kouřil 1998). Višestruki fortifikacijski sustav ranosrednjovjekovnih utvrda prisutan je i na prostoru Zapadne Europe, gdje su osim zemljanih i drveno-zemljanih bedema prisutni i oni građeni od čvrstog materijala, suhozida ili kamena vezanog žbukom. Na tom se prostoru zemljani bedemi spominju i u pisanim izvorima kao refugiji od Mađara. Najučestaliji su u južnoj Njemačkoj i sjevernoj Švicarskoj, a među tim tipovima fortifikacija nisu rijetki slučajevi prisustva i po više obrambenih jaraka i bedema (Ettel 2002:367).

(Sekelj Ivančan, Tkalčec 2002; Tkalčec, Sekelj Ivančan 2004).

Primjeri prekinutog ili "segmentnog" bedema nisu značajka isključivo nizinskih gradišta barovitog tipa. Susrećemo ih i na visinskim utverdama gdje prekidi bedema nisu mogli biti u funkciji napajanja obrambenih jaraka vodom, kao primjerice na visinskome gradištu u Kutini zvanome Turski stol - Gradina (Sekelj Ivančan, Tkalčec 2002:168,169, sl.1b). Na visinskome gradištu Podgarić - Gornja Josipovača, nedaleko puno poznatijega burga Garić grada, zemljani je bedem prekinut na pet mjesta u vidu četiri pravilno nasuprotno raspoređenih prekida u dužini oko 5 m, kojima je pridružen i peti, najširi - oko 8 m, na jugoistočnoj strani. Na tome su lokalitetu prekidi u bedemima u uskoj vezi sa zemljanim polukružnim proširenjima koja se nalaze u njihovoj pozadini, a na kojima su vjerojatno bile postavljene obrambene kule (Tkalčec, Sekelj Ivančan 2005,29, sl. 3).

Usprkos sporadičnih nalaza kasnosrednjovjekovne keramike na površini središnjeg uzvišenja belovarske utvrde, teško je usko predložiti njenu dataciju. Ti ulomci ukazuju na razdoblje 15. ili čak i 16. stoljeća kada je ona zasigurno bila korištena, a vjerojatno je nasilno stradala u vremenima turske opasnosti. Je li utvrda i podignuta na samome izmaku srednjeg vijeka i je li joj funkcija bila isključivo obrambena i stražarska ili je, poput gudovačke Gradine, predstavljala i sjedište plemića, na osnovi sadašnjih spoznaja nije moguće suditi. O tome bi nova saznanja dala arheološka iskopavanja.

4. Analiza zračnih snimaka

U radu su korištene zračne snimke Državne geodetske uprave (dalje DGU), zadatak Cikličko snimanje zadatak Kopno B iz 1998. godine niz 261 snimak br. 0089 te Cikličko snimanje zadatak Sjeverna Hrvatska i Bjelovar iz 2002. drugog cikličkog snimanja državnog teritorija. Fotografije pripadaju nizu 02-137, snimak br. 1013 i nizu 02-138, snimak br. 383. Snimci su odabrani kao bolji, u usporedbi s prvim cikličkim snimanjem iz

1998. godine, a nabavljeni su u digitalnom obliku skenirani u rezoluciji 21 mikron. Digitalizirane fotografije su u mjerilu M 1:1200. Veličina pojedinačnog zapisa snimke je oko 120 MB. DGU koristi fotografije snimljene na pankromatskom crno-bijelom filmu pojedinačne veličine 23x23 cm (točnije 22,86x22,86 cm) što daje ekvivalent mjerilu na terenu M 1:20 000. Fotografije su snimane s visine od oko 3000 m te pokrivaju površinu od oko 20,9 k² (Lillesand et al. 2004:132,189). DGU vrši snimanja po svojim pravilima uglavnom u proljeće i jesen kad vegetacija pričinjava manje smetnje u snimanju reljefa te oko podnevnih sati poradi izbjegavanja dugih sjena. Ova pravila su donekle u opreci s onima koji primjenjuju arheolozi koji preferiraju ekstremne uvjete ljeta ili zime kad su bolje vide tragovi u tlu (*soil marks*) ili tragovi u žitu (*crop marks*) koji omogućuju otkrivanje arheoloških ostataka. Također, snimanja oko podneva nisu dobra za hvatanje kontrasta svjetla i sjene (*shadow marks*) jer se eliminiraju duge sjene koje su dobre za otkrivanje nepravilnosti u reljefu.

Snimak br. 1013, niza 02-137 pokriva lokalitet Ladinec-Čatrnja. Svi uočeni arheološki tragovi se vide kao tragovi u tlu (*soil marks*) (Sl. 1). Najjasniji trag je vidljiv na položaju Zukve (Sl. 1:3 označen strelicama) gdje se na padini vidi pravilan lom jednog većeg jarka. Na položaju su nađeni keramički ostaci kasnobrončanog doba, latena, antike i nešto srednjeg vijeka. Naselja ranije faze kasnobrončanog doba su nizinska i neutvrđena pa jarak možemo pripisati latenu jer su poznati jarci u sklopu latenskih lokaliteta (Špišić Bukovica). Antici bi ga mogli pripisati zbog većeg broja keramičkih ostataka ali je jarak preširok za jarke otkrivene tijekom opsežnih radova na autocestama (Ivandvor kod Đakova). Na položaju Zukve vidljivo je nekoliko tragova u tlu koje vjerojatno predstavljaju ukopane objekte ili jame. Zapadno od položaja Zukve brijeg se lagano diže, a tragovi u tlu vjerojatno pripadaju srednjem vijeku i antici ako je suditi po keramici koja je tamo nađena (Sl. 1:2). Iz niza manji objekata izdvaja se pravilan četvrtast označen strelicom koji predstavlja ostatak građevine. Položaj označen brojevima 1 (Sl. 1:1) dao je nalaze kasnobrončano dobne građevine. Usprkos toj građevini na položaju 1 nije vidljiv

nikakav trag na zračnoj snimci. Na području oko 50 m južnije od toga mjesta pronađena je keramika koju nije moguće pripisati određenom vremenu. S obzirom na prikupljenu keramiku relativno mali broj tragova u tlu je zamjetljivo prvenstveno zbog godišnjeg doba kad su fotografije snimljene. Za očekivati je veći broj arheoloških ostataka zbog blizine potoka i blago položenih padina brežuljaka koje predstavlja pogodne položaje za naseljavanje.

Lokaliteti u okolici sela Majur pokazali su više tragova na zračnoj snimci DGU-a. Počevši od sjevera imamo područje nalaza antičke keramike uz manju šumu na položaju Drmečićke livade (Sl. 2:2). Dijelom se preklapa sa područjem nalaza prethistorijske keramike koje je pak površinom veće, a pruža se prema jugu odnosno selu Majur (Sl. 2:1). Sjeveroistočno od sela Majur nalazi se gradište "Grad Belovar" koje se na zračnim snimkama teško uočava zbog raslinja i snimanja u podnevnim satima tako da bez obzira na velike reljefne nepravilnosti nije vidljiva sjena shadow marks koja bi ocrkala obrise gradišta.⁹ Gradište bi se teško očitalo bez terenskog pregleda (Sl. 2:4). Terenskim pregledom je na zapadnoj strani od kompleksa gradišta na rubnom području grede na kojoj se prostire antičko i prethistorijsko naselje prikupljena srednjovjekovna keramika. Na snimci nisu vidljivi tragovi koji bi ukazivali na objekte iz kojih potječe keramika (Sl. 2:3). Područje označenom brojem 6 je dio sela gdje je nađena kamena stela iz rimskog doba (Sl. 2:6). Ostala područja na slici 3 uočena su na snimci te su naknadno provjerena. Jasno se uočava jedan stari tok rječice Velika kao tamnije tlo u odnosu na svijetlu ilovicu (Sl. 2:5). Područja i određene pozicije dale su manje nalaze keramike koja se zbog fragmentiranosti može odrediti kao srednjovjekovna ili novovjekovna (Sl. 2:7,8,9). Najzanimljiviji položaj je onaj s dva ovalna oblika koji se prepoznaju kao *soil marks*, jednim dužine oko 25 a širine 20-ak metara te drugim, manjim, promjera oko 7 metara (Sl. 2:10). Oni se nalaze u nizinskom dijelu sela na položaju koji se naziva Berek i koji se danas koristi isključivo kao livada. Ovakav položaj navodi na

zaključak kako bi se moglo raditi o nekom manjem lokalitetu utvrdbene namjene. Naknadnim obilaskom terena na tom su mjestu prikupljeni ulomci zapečene zemlje, odnosno maza, kao i keramičkih posuda, međutim zbog njihove malobrojnosti, fragmentiranosti kao i netipičnih oblika, teško je donijeti zaključak radi li se o nalazima iz kasnog srednjeg ili iz novog vijeka. Mogućnost postojanja utvrde ili stražarnice na tome položaju, svakako bi trebalo potvrditi, ili opovrgnuti, arheološkim iskopavanjima.

Na snimku niza 261 br. 0089 vidljivi su kružnice istočno od rječice Velika u sjeverozapadnom dijelu sela Rovišće (Sl. 3). Kružnice su vidljive kao tragovi u raslinju (*crop marks*). Razlika se pokazuje u veličini ili u boji raslinja. Najbolje se očitavaju u poljima pšenice i ječma, ali su ponekad vidljivi i u drugim vrstama usjeva (kukuruz, djetelina, travnjak itd.).¹⁰ Imamo dvije skupne kružnice. Jedna brojnija nalazi se uz cestu na položaju Šib s istočne strane je omeđena potokom Rijeka. Kružnice se ističu višim i tamnijim biljkama. Vidljivo je pet cjelovitih kružnica te nekoliko djelomičnih. Stotinjak metara jugoistočno od ove skupine je jedna manja, od tri kružnice. Na jednoj njivi su jedan veći i jedan manji vidljivi na isti način kao i prva skupine. Treći je vidljiv na susjednoj njivi na način da je raslinje na obodu slabije te ga vidimo kao bijeli krug. U zračnoj arheologiji često su zabilježene pojave krugova i one se najčešće vežu uz ostatke tumula (Kerman 2002:12,13,17-22). U literaturi najsličniji su krugovi iz Prekmurja (Kerman 2002:18, sl. 1,1;1,3), koji su određeni kao kružni jarak prethistorijske ograde ili samo kao kružni jarak. Poznati su mi identični krugovi iz Torčeca (Sekelj et al. 2000) te iz susjednog Sigeca svi uočeni na vertikalnim snimkama DGU. Prava namjena će se dokučiti tek arheološkim istraživanjima.

Iako su vertikalni snimci dali dosta podataka o ova dva lokaliteta, trebalo bi svakako poduzeti snimanje u arheološke svrhe, bilo vertikalnim ili kosim fotografiranjem, što bi sigurno dalo veći broj informacija o ovom arheološki bogatom kraju.

⁹ http://www.univie.ac.at/Luftbildarchiv/intro/aa_marks.htm

¹⁰ http://www.arup.cas.cz/airarch_e

5. Zaključna razmatranja

Arheološko rekognosciranje, daljinska interpretacija i obrada prikupljenog keramičkog materijala omogućila je stvaranje cjelovite slike promatranog područja kroz sva tri osnovna arheološka razdoblja - prehistoriju, antiku i srednji vijek. Osnovni kriterij za naseljavanje nekoga kraja predstavlja opskrba naselja vodom, pri čemu su preferirani položaji zapadnih, južnih ili istočnih padina brežuljaka nad riječnim dolinama. Na promatranome području, kako na lokalitetu Ladinec - Čatrnja tako i u Majuru, uočljiva je jedinstvena geološka podloga s rijekom Velikom kao prirodnom poveznicom stanovništva koje je naseljavalo njene obale i povišene terase. Rijeka Velika je u svim arheološkim razdobljima služila ne samo kao izvor pitke vode, već i kao izvor hrane, ribe. Neposredno uz njene obale su se prostirale livade koje su služile kao pašnjaci, blage padine okolnih brežuljaka služile su kao poljoprivredne površine. Njeni meandri i vodotok korišteni su i u obrambene svrhe tijekom nemirnih vremena, kao primjerice u razdoblju turskih naježdi. Velika je u prošlosti, prije intenzivnih melioracijskih radova, zasigurno bila puno veća rijeka koja je omogućavala komunikaciju i čamcima, preko nje su podizani mostovi i prelazile ceste, uz nju su se organizirala naselja i pružali putovi. Rekli bismo - upravo kao i danas. No, pri tome ne smijemo zaboraviti da su netom navedeni aspekti života, nekadašnjem čovjeku predstavljali osnovne preduvjete za njegov život kao i primarne, a ponekad i jedine izvore svih potrebitih namirnica. Pa su tako i na ovome relativno malome području uz rijeku Veliku ustanovljeni tragovi obitavanja čovjeka već od samog razdoblja neolitika pa u kontinuitetu sve do današnjih dana.

Arheološki mikro-kompleks sjeverno od sela Majur pokazuje tragove kontinuiranog naseljavanja na izduženoj povišenoj gredi koja za desetak metara nadvisuje močvarnu riječnu dolinu, i to u vidu vertikalne (nalazi korenovske kulture, lasinjske kulture te kasnobrončanodobne kulturne grupe Zagreb) kao i horizontalne arheološke stratigrafije (formiranje manjeg ruralnog antičkog naselja na sjevernome rubu kompleksa), te neovisno o naseljima na povišenoj gredi, odabir položaja u moč-

varnoj udolini za podizanje kasnosrednjovjekovne utvrde zvane Belovar grad ili Turski grad.

Intenzivno naseljavanje u više arheoloških razdoblja pokazuje i višeslojno arheološko nalazište otkriveno na lokalitetu Ladinec-Čatrnja. Na tome mjestu nisu ustanovljeni tragovi naseljavanja u razdoblju mlađeg kamenog doba, kao kod Majura, ali se život odvija u većem ili manjem kontinuitetu od kasnog brončanog doba (kulturna grupa Virovitica), preko mlađeg željeznog doba i antike, te potom kasnije u razdoblju srednjeg vijeka.

Ovim radom i objavom novootkrivenih arheoloških lokaliteta uz rijeku Veliku skrenuta je pažnja na još jedno područje bogato arheološkim nalazištima na dodirnom području potkalničkog, prigorskog i bilogorskog kraja. Primijenjenim arheološkim metodama dobivena je potpunija arheološko-povijesna slika toga kraja koja ujedno predstavlja i temeljnu podlogu za sva buduća istraživanja.

Literatura

BOJANOVSKI, Ivo (1993): Neki problemi prometne infrastrukture Brodskog Posavlja i Slavonije u Antici. *Izdanja HAD-a*, 16, Zagreb, 55-58.

DIMITRIJEVIĆ, Stojan (1979): Lasinjska kultura, u: *Praistorija jugoslavenskih zemalja III. Eneolit*, (Alojz Benac urednik), Sarajevo.

ETTEL, Peter (2002): Der Befestigungsbau im 10. Jahrhundert in Süddeutschland und die Rolle Ottos des Großen am Beispiel der Burg von Roßtal, In: Joachim Henning (Hrsg.): *Europa im 10. Jahrhundert. Archäologie einer Aufbruchzeit, Internationale Tagung in Vorbereitung der Ausstellung "Otto der Große, Magdeburg und Europa"*, Mainz am Rhein, 365-379.

FEHRING, Günter P. (2004): *Arheologija srednjeg vijeka*, Zagreb.

FULIR, Miroslav (1969): Topografska istraživanja rimskih cesta na varaždinskom i međimurskom području, *Rasprave SAZU*, Dissertationes, Ljubljana 363-431.

HINZ, Hermann (1981): *Motte und Donjon. Zur frühgeschichte der mittellalterlichen Adelsburg*, Köln.

HOLL Imre, PARÁDI Nandor (1982): *Das mittelalterliche Dorf Sarvaly*, Budapest.

IVEKOVIĆ, Dragica (1968): Rezultati sondažnih arheoloških istraživanja na području Moslavine, Zbornik Moslavine I, Kutina, 349-378.

JAKOVLJEVIĆ, Goran, TKALČEC, Tatjana (2004): Srednjovjekovno Gradište Gudovac-Gradina kraj Bjelovara u svjetlu prvih arheoloških istraživanja, Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva 36(3), Zagreb, 148-150.

KARAVANIĆ, Snježana (2006): Prerada i proizvodnja metala u naselju Mačkovac-Crišnjevi (Nova Gradiška), *Prilozi Instituta za arheologiju* 23:29-52, Zagreb.

KARAVANIĆ, Snježana, MIHALJEVIĆ, Marija, KALAFATIĆ, Hrvoje (2002): Naselje Mačkovac-Crišnjevi kao prilog poznavanju početaka kulture polja sa žarama u slavonskoj Posavini, *Prilozi Instituta za arheologiju* 19:47-62, Zagreb.

KERMAN, Branko (2002): *Neznano Prekmurje*, Zapisi preteklosti krajine iz zraka, Murska Sobota, Pokrajinski muzej.

KOURIL, Pavel (1998): Frühmittelalterliche Befestigungen in Schlesien und Nord Mähren, U: (ur. J. Henning, A. T. Ruttkay) *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa, Tagung Nitra vom 7. bis 10. Oktober 1996*, Bonn, 349-358.

KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, Ivan (1873): Panonija Rimska, *Rad JAZU XXIII*, Zagreb, 86-151.

LILLESAND, Thomas M., KIEFER, Ralph W., CHIPMAN, Jonathan W., (2004): *Remote sensing and image interpretation*. New York, Wiley.

LOVRENČEVIĆ, Zvonko (1980): Rimske ceste i naselja u Bilogorsko-Podravskoj regiji, *Arheološki pregled*, 21, Beograd, 233-248.

LOVRENČEVIĆ, Zvonko (1981): Rimske ceste i naselja u Bilogorsko-Podravskoj regiji, *Arheološki pregled*, 22, Beograd, 195-206.

LOVRENČEVIĆ, Zvonko (1990): Srednjovjekovne gradine u Bilogori, *Arheološka istraživanja u Podravini i Kalničko-bilogorskoj regiji, Izdanja HAD-a* 14/1989, Zagreb, 139-166.

LOŽNJAK, Daria, TKALČEC, Tatjana (2001): Suhopolje-Lajkovina rezultati sustavnog terenskog pregleda kasnobrončanodobnog naselja, *Prilozi Instituta za arheologiju* 18: 275-284, Zagreb.

LOŽNJAK DIZDAR, Daria (2005): Naseljenost Podravine u starijoj fazi kulture polja sa žarama, *Prilozi Instituta za arheologiju* 22:25-58, Zagreb.

MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, Nives (1992): Ljevaonica brončanih predmeta u naselju Kalnik-Igrišće, *Opuscula Archaeologica* 16: 57-83, Zagreb.

MARKOVIĆ, Mirko (2004): *Antička naselja i grčko-rimska zemljopisna imena na tlu današnje Hrvatske*, Zagreb.

OKROŠA, Lana (2004): *Lasinjska kultura i problem njezina podrijetla na križevačkom području*. Magistarski rad, Zagreb, Odsjek za arheologiju Filozofskog fakulteta.

SCHEJBAL, Berislav (2003): Prilog rekonstrukciji rimskih komunikacija na jaškom municipalnom teritoriju, *Izdanja HAD-a* 21, Zagreb, 95-120.

SEKELJ IVANČAN, Tajana (2007): Izvješće o arheološkom istraživanju nalazišta Torčec-Pod Panje i Pod Gucak u razdoblju od 16. do 29. srpnja 2007. godina, Institut za arheologiju (stručno izvješće), Zagreb.

SEKELJ IVANČAN, Tajana, TKALČEC, Tatjana (2002): Kasnosrednjovjekovna stolna keramika s nekih gradišta iz okolice Kutine i Garešnice, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 19, Zagreb, 165-194.

SEKELJ IVANČAN, Tajana, TKALČEC, Tatjana (2004): Arheološko nalazište Torčec-Gradić, Podravina, *Časopis za multidisciplinarna istraživanja*, 3(6), Koprivnica, 71-106.

SEKELJ IVANČAN, Tajana, TKALČEC, Tatjana, ŠILJEG, Bartul (2003): Rezultati analize ranosrednjovjekovnih nalaza i nalazišta u okolici Torčeca, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*. 20, 113-130.

TEŽAK-GREGL, Tihana (1993): *Kultura linearne trakaste keramike u središnjoj Hrvatskoj*, Zagreb, Arheološki zavod Filozofskog fakulteta.

TKALČEC, Tatjana (2004): *Srednjovjekovna gradišta u Hrvatskoj*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (magistarski rad) Zagreb.

TKALČEC, Tatjana (2005): Gudovac-Gradina 2004., *Annales Instituti Archaeologici*, I, Zagreb, 50-55.

TKALČEC, Tatjana, SEKELJ IVANČAN, Tajana (2004): Primjeri nizinskih srednjovjekovnih gradišta u središnjoj Hrvatskoj - uloga vode u funkciji obrane, *Hrvatske vode, Časopis za vodno gospodarstvo*, 12(46), ožujak 2004., Zagreb, 17-27.

TKALČEC, Tatjana, SEKELJ IVANČAN, Tajana (2005): Novootkriveno visinsko gradište u Moslavačkoj gori, *Zbornik Moslavine VII (2004/2005)*, Kutina, 26-31.

VELUŠČEK, Anton (2005): Kratna nad Kamnikom, Gradišće pri Stiški Vasi, u: *Prvi poljedelci. First Farmers*. Koper. Založba Annales.

VIKIĆ, Branka, GORENC, Marcel (1969): *Prilog istraživanju antiknih naselja i putova u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, Zagreb.

VINSKI-GASPARINI, Ksenija (1973): *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*, Zadar, radovi Filozofskog fakulteta.

VINSKI-GASPARINI, Ksenija (1983): Grupa Zagreb, u: *Praistorija jugoslavenskih zemalja IV. Brončano doba*. (Alojz Benac urednik):566-583, Sarajevo.

VRDOLJAK, Snježana (1994): Tipološka klasifikacija kasnobrončanodobne keramike iz naselja Kalnik-Igrišće (SZ Hrvatska), *Opuscula Archaeologica* 18:7-86, Zagreb.

Summary

Newly Discovered Archaeological Sites along the Velika Stream at Majur and Ladinec Settlements

Keywords: Majur, Ladinec, archaeological site, archaeological recognition, aerial photo, prehistory, antiquity, the Middle Ages, settlement, building site.

The paper brings new findings at archaeological sites located near the villages of Majur

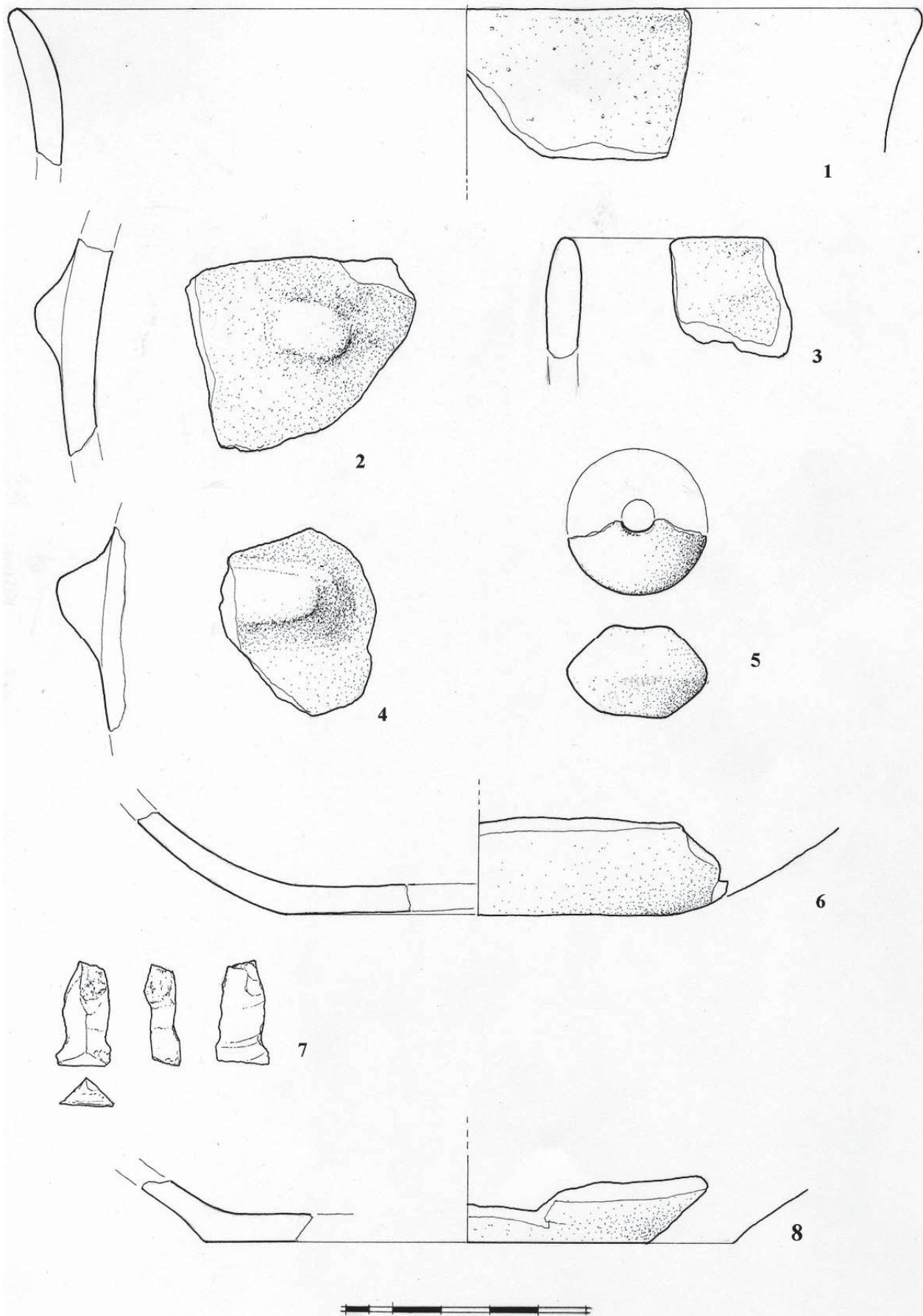
(Zagreb County, Commune of Farkaševac) and Ladinec (Koprivnica-Križevci County, Commune of Sveti Ivan Žabno), which are situated to the north and south of the Sveti Ivan Žabno-Bjelovar road. The findings are based upon typological and chronological analysis of pottery gathered during superficial field examination as well as aerial photos (Chart 1). Common features of these locations are gentle hills and rich water currents in the valleys, which made the area suitable for settlements. Special attention in this work is paid to the stream Velika that used to be of much greater importance than it is today.

Fragments of pottery found in the western part of Ladinec-Čatrnja location (Fig.1:1) clearly show a settlement typical of the Virovitica cultural group from the beginning of late Bronze Age, 14th -12th cent. BC (T.3). Pottery dating from the same period was found in the central part of Čatrnja (Fig.1:2) and in the eastern part called Zukve (Fig.1:3; T.4). The same locations are rich in pottery from the newer Iron Age. The same area hid fragments of ancient (T.5:1-8) and late medieval pottery (T.6).

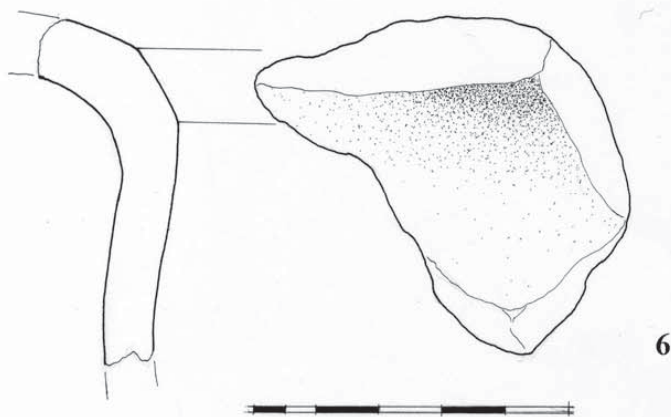
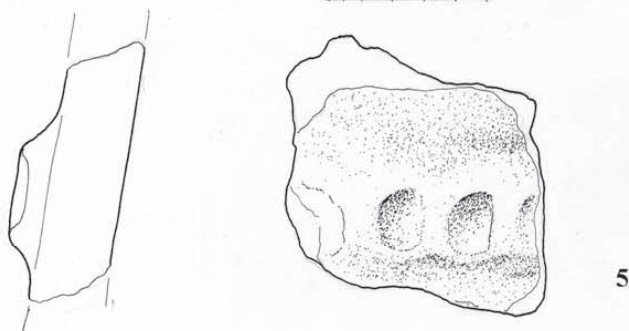
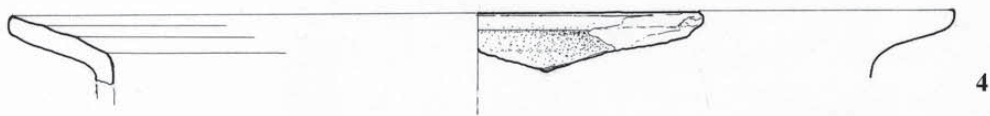
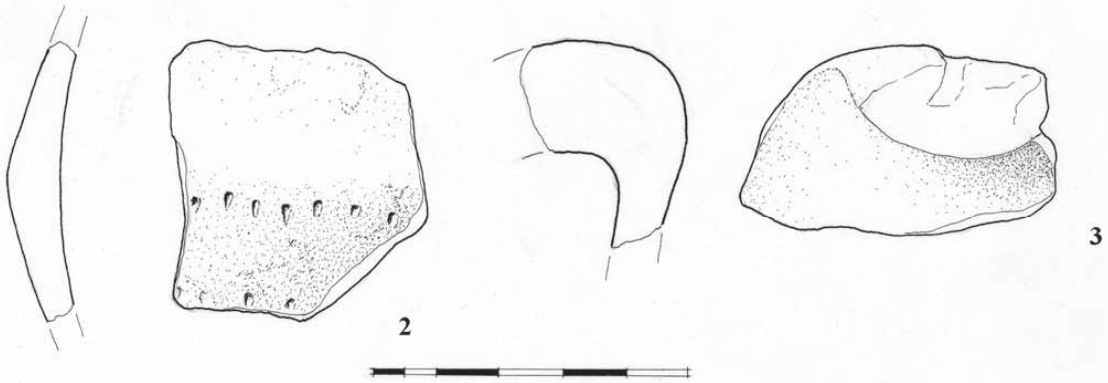
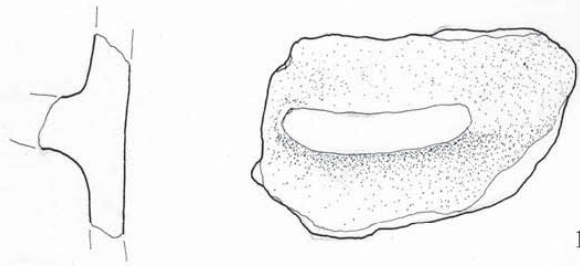
At Majur location, in the upper layer to the north from the last houses the archaeologists discovered prehistoric settlements dating from neolithic, eneolithic and late Bronze Age, all belonging to Zagreb group that chronologically corresponds to Baierdorf-Velatices group from the Mid-Danube basin (fig.2:1; T. 1-2). In the farther northern part of the prehistoric site a lot of ancient pottery was located (T.5: 9-10), while late medieval pottery was discovered only sporadically (Fig.2:2). Opposite these upper positions, in the swampy valley there stand the remains of a medieval fortress named 'Grad / Town Belovar'. It is possible that the swamp was directly connected with the Velika stream (Fig. 2:4; Fig.4).

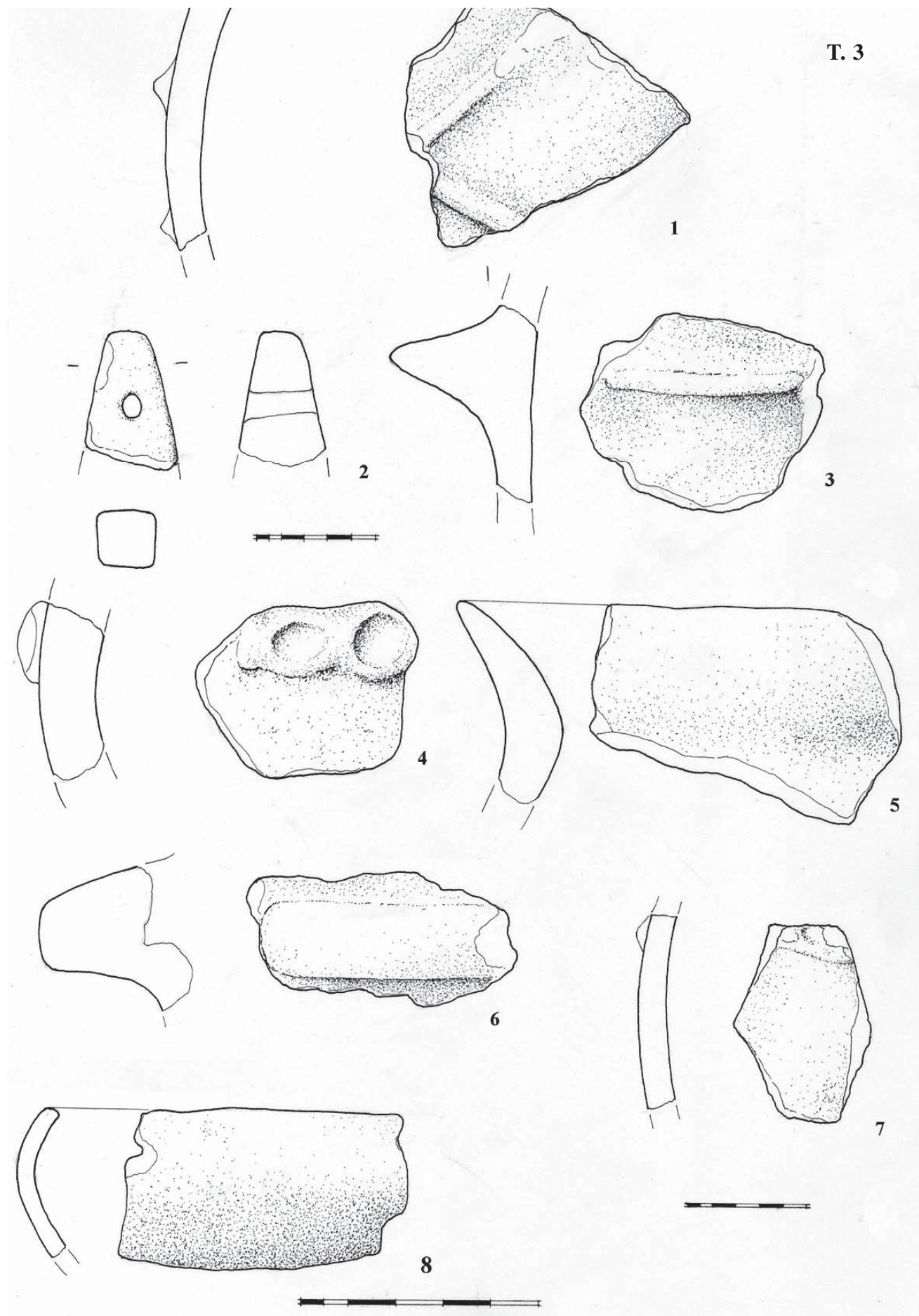
The whole area has been screened and analysed from the air and these findings confirm the spreading of archaeological sites (Fig.1-2). Further works led to discovery of new archaeological locations dating from medieval times and the Modern Age. (Fig.3).

T. 1

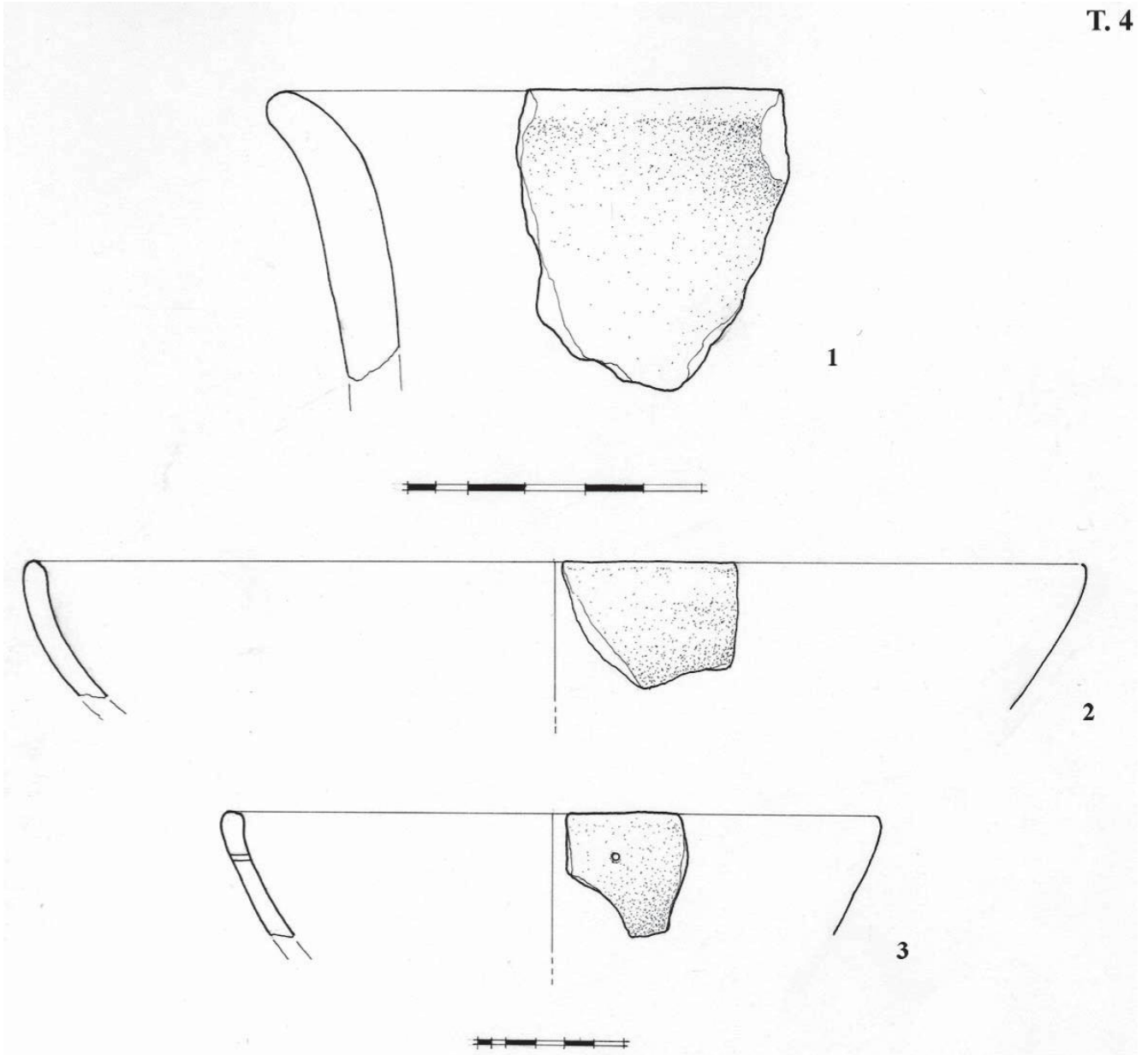

T. 2

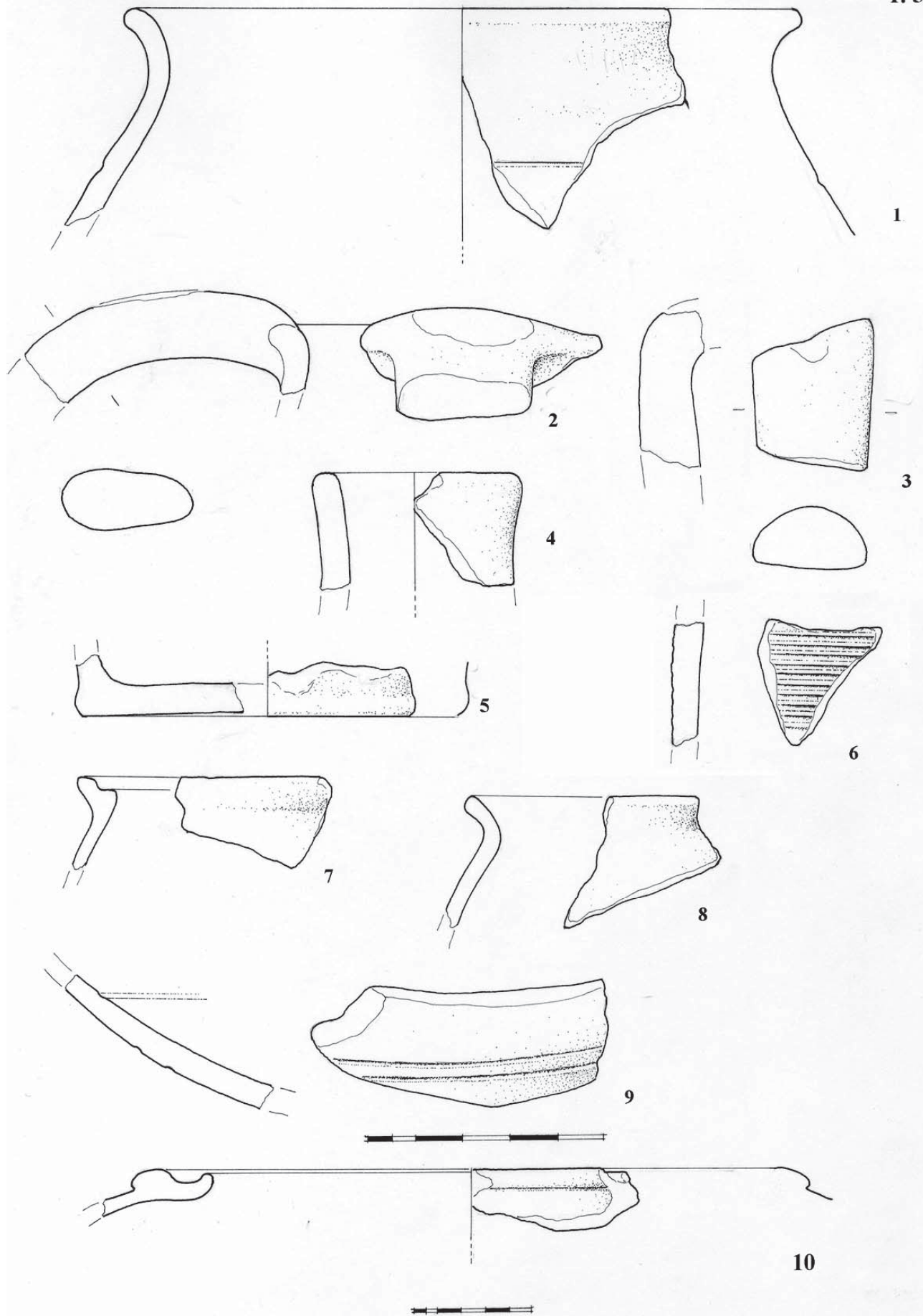

T. 4

T. 5

T. 6

